

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ЗАЩИТНИК НА БЪЛГАРИТЕ ЛИ Е ДОСТОЕВСКИ?

Славя Котова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящата статия разглежда въпроса как известният руски писател Фьодор Достоевски коментира и представя събитията, свързани с Априлското въстание и Руско-турската война от 1877 – 1878 г., в своя „Дневник на писателя“. Направен е опит публикациите на автора да бъдат разгледани в контекста на руската политика през XIX в., както и да се проследи как те биват отразени и анализирани в българската научна и журналистическа публицистика след Освобождението.

Keywords: Dostoevsky; diary; Eastern crisis; Russian politics; Ottoman Empire; political journalism; April uprising

За българите Руско-турската война от 1877 – 1878 г. е освободителна, след нея България отново се появява на картата на Европа. За Русия и руската интелигенция целите и резултатите от войната имат различно значение. Въпреки това двете ѝ измерения са взаимно свързани. Руските журналисти не пропускат да отбележат борбата на балканските славяни с Османската империя в различни публикации в руския печат. Немалко място на този въпрос отделя и Фьодор Достоевски в своя „Дневник на писателя“, който представлява ежемесечно издание, съдържащо негови публикации, свързани с актуални въпроси на руската култура и политика. *Дневникът* е издаван първоначално като рубрика в сп. „Гражданин“ през 1873 г., а след това самостоятелно в годините 1876 – 1877 и 1880 – 1881. През 1876 г. писателят описва и коментира страданията на българския народ и на няколко пъти се спира на зверствата, извършени от турците по време на Априлското въстание. Това му спечелва славата на защитник и покровител на българите и тяхното освобождение.

Първият български превод на *Дневника* е направен през 1921 г. и издаден в чест на 100-годишнината от рождението на Достоевски. Първите публикации по темата обаче са от 1931 г., когато се навършват 50 г. от смъртта на писателя. Сред тях са статиите на д-р Михаил Стоянов „Достоевски и нашето освобождение“⁽¹⁾ и „Достоевски-освободител. Достоевски за българите и за неблагородността на освободените към освободителите“⁽²⁾. Иван Дуйчев публикува

„Достоевски в зората на нашето освобождение³⁾“ през същата година. След 1944 г. са публикувани двете статии на Георги Германов – „Ф.М. Достоевски и българите⁴⁾“, излязла също 1972 г., „Освободителната война в руската литература⁵⁾“ от 1977 г., и „Русия, Източната криза и началото на Освободителната война⁶⁾“ на проф. Симеон Дамянов от същата година.

След 1990 г. Петко Троев в своята монография „Достоевски. Духовните митарства на гения и пророка“ също посвещава глава – „Достоевски и българите⁷⁾“. Съществуват и други статии, посветени на тази тема, но голяма част от тях се състоят от преразказ на главите, в които се говори за българите.

Въпросите дали Достоевски изповядва руската империалистична политика, или е безкористен защитник на българите стават актуални почти всяка година при честванията на годишнините, свързани с Освободителната война. За да им бъде даден отговор, животът на Достоевски трябва да бъде разгледан в контекста на времето, в което той оформя своето мислене и идеи за пътя на Руската империя, както и за участието ѝ в разрешаването на Източния въпрос. Публикациите в „Дневник на писателя“, насочени към българите, са изцяло подчинени на тази тема и не би следвало да бъдат разглеждани изолирано. Те могат да бъдат представени хронологично или тематично, като в настоящия текст ще бъде използван вторият подход.

Достоевски в контекста на времето си

Ако животът на Достоевски може условно да се раздели на два периода, то първият почти изцяло съпада с консервативното управление на император Николай I (1825 – 1855). Започнало с разправата с декабристите, властването му преминава под сянката на страха от нов заговор, което води до строга цензура, задействането на тайната полиция и засилване на репресиите в страната⁸⁾. Опасенията от навлизането на т.нар. „западни идеи“ руският цар се опитва да преодолее чрез реформи в образованието.

През 1832 г. Сергей Уваров – бъдещ министър на народното просвещение, пише доклад за московските студенти до руския цар. В него той твърди, че за да бъдат полезни и отдадени инструменти на имперското правителство, те трябва да бъдат убедени, че истинските принципи, които ще спасят Русия, са самодържавието, православието и народността⁹⁾.

Трите стълба на империята са неразривно свързани, но подобно на църковните спорове за Светата троица би могло да се разсъждава подчинени ли са народността и православието на самодържавието, или никога от съставните части на формулата не може да съществува без другите две. Този въпрос, макар и непосредствено директно, съпътства целия живот на Фьодор Достоевски, като той многократно ще се завръща към него. В късните си публицистични статии, когато писателят има ясно изградена позиция по въпроса, той разглежда всеки проблем на руската вътрешна и външна политика, подчинявайки я на него.

През 1848 г., когато в Европа започва вълна от революции, цензурата в Руската империя стига своя пик. Император Николай I се опитва да задуши всички опити за манифестация на свободната мисъл в Русия. Заради участието си в литературния кръг на Михаил Петрашевски¹⁰⁾, на чиито събирания се чете забранена западна литература, Фьодор Достоевски е обвинен в подбуждане на революционна дейност. Писателят е изпратен на четири години каторга. Освободен е през 1854 г. – една година преди смъртта на руския монарх и в разгара на Кримската война (1853 – 1856)¹¹⁾.

Втората част от живота на Достоевски съвпада с управлението на император Александър II (1855 – 1881). След завръщането си от Сибир писателят се превръща от „революционер“ в един от най-страстните крепители и защитници на руския царизъм.

За руснаците трите стълба на империята, формулирани от Уваров, превръщат руския император във водач на православието. Той е поставен на трона от Бог и това го свързва духовно с вярващите православни християни. Това оказва влияние върху обществото след полското въстание от 1863 г. и най-вече след първия атентат срещу царя през 1866 г. Руският национализъм и любовта към царя са в подем, тъй като животът на руския самодържец е бил застрашен¹²⁾. Тези събития повлияват силно и на Достоевски, който започва да се определя като „абсолютен монархист, когато става дума за Русия“, както пише в писмо до своя приятел Аполон Майков¹³⁾.

В своя *Дневник* писателят отдава огромно значение на ролята на руския самодържец като покровител на православието и чрез нея обяснява намесата на Руската империя в разрешаването на Източния въпрос, което ще бъде коментирано допълнително.

Тези виждания на Фьодор Достоевски го водят до един от най-важните литературно-политически кръгове в империята. Той е сформиран около княз Мешчерски¹⁴⁾, който е сред най-близките хора на наследника на трона – Царевич Александър. В него участва и Константин Победоносцев¹⁵⁾, както и още други влиятелни писатели и политически дейци с консервативни възгледи¹⁶⁾.

На този фон през 1873 г. се появява „Дневник на писателя“, поместен като рубрика в официозното списание „Гражданин“¹⁷⁾. През първата година от издаването си *Дневникът* съдържа главно статии, свързани с вътрешноимперски социални проблеми и въпроси, засягащи руското общество.

Панславизмът и „Дневник на писателя“: 1876 – 1877 г.

През 1868 г. е открита петербургската секция на „Славянско благотворително общество“¹⁸⁾. В нея влизат офицери от руската армия и висши представители на правителството. Един от тях е и ген. Николай Игнатиев, кой-

то, като посланик в Константинопол, играе важна роля при формирането на руската политика спрямо Балканите¹⁹⁾. Целите на Обществото са да подпомага културните и религиозните дейности на славяните под османска власт, но с времето славянофилските идеи се трансформират в панславистки, които все по-трудно се различават от руския национализъм, свързан с формулата на Уваров. Главните грижи на панславистите са славянските земи в Османската империя и връзките им с Русия, които осигуряват възможността за експанзия към Балканите²⁰⁾. Идеите, които те разпространяват, биват използвани от правителството след 1875 г. при разгарянето на Източната криза²¹⁾.

Фьодор Достоевски също е член на „Славянско благотворително общество“ и в своя *Дневник* води активна пропаганда в подкрепа на бъдеща война между Русия и Османската империя. В първите глави, в които *Дневникът* засяга външната политика на Русия, Достоевски изразява убеждението си, че за Руската империя наближава нов период, в който тя ще бъде доминиращата сила в Европа²²⁾. Това няма как да стане без война, която империята ще трябва да спечели, затова в следващата глава от *Дневника* писателят развива тезата си, че войната е оправдана от морална гледна точка и воденето ѝ не противоречи на християнските ценности²³⁾. Тези глави са своеобразен увод в пропагандата по темата, която Достоевски води в „Дневник на писателя“. Той започва активно да коментира събитията, случващи се на Балканите, в юнския брой на *Дневника* от 1876 г. и продължава до ноември 1877 г. Причината писателят да спре да следи развитието на войната в заключителната ѝ фаза, е, че поради болест прекъсва издаването на *Дневника* до 1880 г.

Темите в *Дневника*, в които се споменават и българите, могат да бъдат разделени на две основни подтеми.

– *Западните сили – поддръжници на султанската държава.*

– *Русия – закрилница на Православието и водач на славянските народи.*

На няколко места Достоевски говори за избитите след началото на Априлското въстание българи. Още в първите глави, свързани с темата, той сочи като една от главните причини за избухването на Сръбско-турската война (1876 – 1877) „ужасното избиване на шейсет хиляди мирни българи, старци, жени и деца, от башибозука и черкезите.“²⁴⁾

Още една история, която Достоевски описва, е тази на една майка в България, която „ходи сама, единствена оцеляла сред пепелището“, и в стихове разказва как са убили мъжа ѝ, изнасилили дъщеря ѝ, как турците разпорили коремите на невръстните деца и как запалили къщата ѝ²⁵⁾.

В друга глава се разказва историята на малко българско момиче, което е пристигнало в Москва след потушаването на въстанието, чийто баща е бил одран пред очите ѝ²⁶⁾.

Въпросът откъде Достоевски черпи информация за тези случки и за потушаването на Априлското въстание е дискутиран в някои от цитираните вече статии. В своето изследване за отзвука от Априлското въстание в Русия проф. С. Дамянов твърди, че руската общественост се осведомява за турските зверства най-вече от докладите на пловдивския вицеконсул Алексей Церетели, който смята, че Русия трябва да защити българите дори с цената на война. Според доц. Георги Германов руснаците, включително и Достоевски, се осведомяват през западната преса и само отчасти от руската, защото не е възможно техни представители да проникнат на местата, на които се развиват събитията. Той счита, че това се променя едва след започването на военните действия в началото на Руско-турската война²⁷⁾. Според други изследвания обаче агентурата на III отделение има информация, че почти всеки руски вестник има кореспонденти на Балканите и първите съобщения за Априлското въстание пристигат в Русия още в края на април²⁸⁾.

Този въпрос е важен дотолкова, доколкото би било възможно да се установи дали разказите за възрастната жена от България и момиченцето, чийто баща турците са убили, са действителни. През юни, когато споменава шейсетте хиляди избити българи, Достоевски е в Русия и като близък до властта, би могъл лесно да получи вести за събитията от българските земи, което обаче повдига въпроса защо не пише нищо за потушаването на въстанието по-рано, а го прави чак през юни. През юли и август обаче Достоевски е в Емс, Германия, и затова издава *Дневника* от двата месеца заедно. Историята за възрастната жена е именно в тях, като писателят посочва, че я е чел в дописка от руски вестник, чието име не споменава. Случката с детето пък Достоевски твърди, че е чул от приятел и тя е поместена в януарския брой на *Дневника* от 1877 г. В случая, трудно може да се установи откъде точно Достоевски черпи информация за тези събития и хора и доколко, в този смисъл, *Дневникът* може да бъде използван като източник и извор за реални събития от Априлското въстание.

По-важният въпрос е защо Достоевски разказва точно тези епизоди. В контекста на статиите, в които те са публикувани, те му служат, за да покаже на своята аудитория какви ужасни неща Европа, и най-вече Великобритания, допуска да се случват на Балканите. Достоевски директно обвинява англичаните и Дизраели²⁹⁾ в премълчаване на истината за турските зверства, извършени над българите, и в няколко публикации изразява съмнението си, че Европа ще позволи на славяните „окончателно да смъкнат от кревата болния човек³⁰⁾“. За писателя има една основна причина за това. Европа не желае разпадането на Османската империя и не подкрепя въстаналите славяни, дори напротив, помага на турците с „пари, оръжие, снаряжи и хора“, защото руснаците също са славяни³¹⁾. През март 1877 г. Достоевски пише, че Англия би желала летните

ужаси от България да се повторят с единствената цел да не останат славяни на Балканите, които Русия да защитава³²⁾.

Действително, Дизраели смята, че отслабването на Османската империя ще навреди на британските интереси. Той се опасява и от евентуална експанзия на Русия към Проливите, което неминуемо би засилило нейните позиции в общоевропейски и световен мащаб³³⁾.

Достоевски отчита, че британската преса и общественост не са безразлични към жестокото потушаване на Априлското въстание, но той смята, че това само показва колко безсилни са те срещу интересите на държавата си³⁴⁾.

На фона на затварящата си очите за страдащите славяни християнска Европа Руската империя е представена в *Дневника* като страната, която ще постъпи „честно“. В това „честно“ Достоевски влага смисъла на морала, християнските ценности, правотата и братската любов към страдащите балкански събратя. Русия ще постъпи безкористно. В този смисъл, доц. Георги Германов задава въпроса дали Достоевски приписва своите безкористни идеи и на руския цар?³⁵⁾

В контекста на ролята на Руската империя като закрилница на православните народи българите участват като част от тях и част от славяните, чийто водач ще стане тя.

Още след първата публикация, свързана с Източния въпрос, Достоевски започва да говори за бъдещото завладяване на Константинопол от Русия. След Петър I, казва той, се набелязва новата руска цел в политиката, а именно обединяването на цялото славянство под крилото на Русия, когато тя завземе Цариград. Писателят смята, че империята има *нравственото* (курсив на Дост.) право на това, тъй като е предводителка и пазителка на православието – роля, определена ѝ от княз Иван III (1462 – 1505)³⁶⁾.

В статията, озаглавена „Руският народ е предостатъчно зрял за трезва представа по Източния въпрос от своя гледна точка“, Достоевски говори за руския народ, който е припознал своя цар като „православния цар“. Писателят смята, че и останалите православни народи на Изтока са започнали да виждат във владетеля на Русия не само своя освободител, но и своя бъдещ цар, и единствено европейското влияние ги е отклонило от този им път³⁷⁾.

Тук отново прозира идеята за единството между самодържавието, православието и народа. В случая, за Достоевски тя стои в основата на мисията за освобождение на славянските народи, в основата на бъдещото им единство с Русия и в завладяването на Константинопол – най-православния град.

В тези именно размисли на Достоевски руският панславизъм, национализъмът и експанзионистичните цели на държавата стават трудно различни.

Константинопол трябва да бъде само и единствено руско притежание и в следващата глава от *Дневника* писателят аргументира това си твърдение чрез българо-гръцката разпра и църковната схизма от 1872 г.

Според Достоевски, ако Цариград е под международен контрол, сред българите и гърците ще възникне противопоставяне първоначално, казва той, под вид на църковни разпри. Тогава Русия според писателя ще изпадне в най-неизгодно положение, защото, ако застане на страната на българите, Вселенският патриарх ще спре да се вслушва в съветите ѝ. Ако застане на страната на гърците пък, ще изгуби подкрепата на славяните. Всичко това Достоевски смята, че може да се избегне, ако Русия проявява твърдост и следва заветите си да превземе и установи контрол над Константинопол.

Това трябва да се случи „дори и само за да се избегнат тежките и неприятни църковни крамоли, каквито с такава лекота могат да избухнат между младите, неживели още народи на Изтока, а пример вече има: спорът на българите с Вселенския патриарх, който завърши толкова тежко“³⁸⁾.

С тези думи Достоевски отново припомня благородната мисия на монархията, която ще превземе Константинопол не защото е важен в стратегическо отношение, но с възвишените идеали за обединение на православните християни.

В по-ранна статия Достоевски подчертава, че славяните, в това число и българите, няма да бъдат покорени, а ще бъдат „свободни и духовно възкресени“. Никъде обаче не дава отговор на въпроса как ще се осъществи и съвместно, от чисто политическа гледна точка, тази пълна независимост и свобода на православните народи с водачеството на Русия, което, Достоевски смята, е безусловно. На въпроса, който сам задава, дали този политически съюз ще е „нещо като Съединените американски щати или дори по-широк?“, писателят отговаря с неопределеното „няма да е същото“, а ще е нещо „особено и нечувано“³⁹⁾. През ноември 1877 г., когато Руско-турската война вече е започнала, той сам си противоречи, дискутирайки въпроса дали след евентуалното изгонване на турците от Константинопол е възможно градът да бъде владян на равни начала от всички източноправославни народи. Достоевски поставя няколко риторични въпроса.

– *Какво сравнение може да става между руси и славяни?*

– *Кой ще устоява равенството помежду им?*

– *Как може Русия да участва на равни начала със славяните в управлението на Константинопол, след като не им е равна в никое отношение?*⁴⁰⁾

Тези въпроси, макар и отнасящи се до владенето на Константинопол, биха могли да се отнесат и към бъдещия съюз между славянските народи, и отговорите биха били същите. Русия е силната империя, която не би делила нито политически решения, нито владенето на стратегически територии с по-малките славянски народи.

Трябва да се отчете все пак, че тези въпроси Достоевски задава след началото на войната. Това е важно, защото в *Дневника* се забелязва промяна в цялостния тон на статиите от този момент нататък. Те стават по-екзалтирани

и категорични, особено когато става дума за войната, а писателят, смятайки, че има реални възможности Русия да превземе Константинопол, говори повече за руската военна сила, отколкото за моралните поводи империята да иска да завземе Цариград.

Последните статии от *Дневника*, които ще бъдат коментирани в настоящия текст, са и най-дискутираните в българските научни и журналистически публикации, търсещи отговор на въпроса „Защитник на българите ли е Достоевски?“.

Те са публикувани през ноември 1877 г. под името „Най-лакейският възможен случай“⁴¹⁾ и „Още една по-особена дума за славяните, която отдавна исках да кажа“⁴²⁾.

В първата става дума за навлизането на руските войници в земите на юг от р. Дунав и срещите им с българското население. Достоевски разказва за отзиви в печата, според които руснаците тръгват към България с мисълта, че ще бъдат принудени да изхранват не само своята армия, но и умиращото от глад българско население. Това обаче не се случва, а напротив, изведнъж те виждат „китните български къщички с градинки около тях, цветя, плодове, добитък, обработена земя, която богато се отблагодарява за грижите, и като връх на всичкото по три православни църкви на всяка джамия... – и ще се бием за вярата на поробените! Как смеят!“, пише руската преса.

Днес тези думи се изваждат от контекста с определени политически цели и могат да бъдат намерени под тази съкратена форма из цялото интернет пространство, където статиите се копират и възпроизвеждат в различни сайтове⁴³⁾.

Това, с което всъщност статията продължава, е психологически анализ на това мислене и въобще защо в Русия се стига до дискутирането на подобни въпроси. В крайна сметка, казва писателят, „всичко се разкри“ и се видя, че „българинът не е виновен, че е трудолюбив и че земята му се отплаща стократно“. Достоевски обяснява и разбира страха на българите, че турското робство⁴⁴⁾ може да се замени с руско, както и нежеланието им да помагат на руснаците поради опасенията от турски репресии, които биха последвали руското отстъпление. Писателят припомня, че това вече се е случвало, „след като ние извършихме първия юнашки натиск на Балканите“. Писателят може би има предвид опустошаването на Стара Загора и извършените кланета над българското население през юли същата година след оттеглянето на ген. Гурко от града.

„Всички тия красиви къщички, посеви, градинки, добитък – всичко е било разграбено, опожарено и изтрито от лицето на земята“. Според него това, което българите притежават, е тяхно „само защото турчинът не иска да разорява окончателно една тъй плодородна нива, та нали и занапред ще жъне от нея. Напротив, той разрешава понякога

тук-там да има и пълно процъфтяване именно за да може, когато дойде времето, да взема“. Статията приключва с поредното обвинение към британците, според което те съжеляват „естествено политически“, че турците не са изстребили цялото българско население, и че не биха страдали, ако това се случи, защото българите са славяни, а западноевропейците презират всичко, което носи името „славяни“. Тук отново се засяга познатата тема за европейците, допускащи насилието над българите от османска страна.

В тази статия на пръв прочит може да се открие състрадание към българския народ, в чието положение писателят се опитва да се постави, за да погледне през неговите очи. Той разбира страховете му, свързани с неясното политическо бъдеще, неговата несигурност, дори от чисто материална гледна точка, както и страданията, които търпи както в мирно, така и във военно време. На практика обаче, Достоевски отново използва българите, този път, за да засегне проблем на руското общество. В предходната глава от *Дневника* „Лакейщина или деликатност⁴⁵⁾“ писателят говори за „европейските руснаци“, които се опитват да се представят като изтънчени и „деликатни“ в очите на Европа. Това ги води до отричане на борбата за освобождение на народите и подценяване силите на Руската империя. Те се държат добре с пленените турци, возят ги на каляски в опит да покажат хуманно поведение пред западните сили. Всичко това обаче, смята Достоевски, е само фасада, „а у дома тези европейски руснаци показват истинските си лица“. Това са именно тези кореспонденти и писачи от руската преса, които се възмущават от това колко добре живеят българите и как вместо да посрещат руския войник „с хляб и сол“, те го „гледат накриво“. Достоевски разкрива именно това тяхно истинско мислене, противоречащо си с опита да се изкарат „просветени и деликатни“ пред Европа. Според него те смятат, че щом освобождават българските земи, то те са си като у дома и с фалшиво благородство желаят българите да им бъдат признателни, „защото, след като вече съм там, всичко, което той има (българинът), все едно, че съм му го подарил аз“.

Така в тези две статии Достоевски успява да разкритикува мисленето на западниците⁴⁶⁾ в руското общество, които според него играят роля за пред западните наблюдатели. Те са склонни дори да преиграват, твърдейки, че българите страдат заради намесата на Русия в делата на Османската империя, но от друга страна, когато Европа не ги гледа, се държат с българското население като негови благодетели и собственици на съдбата му. На това, разбира се, контрастират славянофилските безкористни идеи.

В тези си размисли Достоевски отново противопоставя едно мнение на друго и така дава поводи за избирателен анализ. От една страна, „Най-лакейс

кият възможен случай“ може да се разглежда самостоятелно, както по-горе преди уточняването за предходната глава, от друга – когато се анализират заедно с нея, изводите за ролята на българите в тази статия стават съвсем различни.

В следващата публикация от *Дневника* – „Още една по-особена дума за славяните, която отдавна исках да кажа“, Достоевски твърди, че „Русия няма да има и никога не е имала такива ненавистници, завистници, клеветници и дори явни врагове, каквито ще бъдат всички тия славянски племена веднага щом Русия ги освободи, а Европа се съгласи да ги признае за освободени!“⁴⁷. Той смята, че Русия трябва отсега да е подготвена за този момент, и е напълно убеден, че той ще настъпи. „А те, повтарям, ще започнат новия си живот след освобождението именно оттам, че ще си изпросят от Европа – да речем, от Англия и Германия – гаранции за тяхната свобода и покровителство и макар в концерта на европейските държави да участва и Русия, те ще го направят, за да се защитят именно от *Русия*“. Писателят смята, че славяните няма да повярват в безкористното дело на империята – „...дали ще признаят тая война за велик подвиг, предприет заради тяхното освобождение, я помислете! За нищо на света! Напротив, ще изтъкнат като политическа, а по-късно и като научна истина, че ако през тия сто години не би я имало освободителката Русия, те отдавна биха се освободили от турците благодарение на собствената си доблест, било с помощта на Европа.“

В крайна сметка, твърди Достоевски, „Русия ще победи и най-сетне ще привлече славяните към себе си; отначало ще я търсят само в беда, но някой ден ще се завърнат и всичките ще я наобиколят с детска доверчивост. Всички ще се завърнат в родното гнездо“. Това, той образно казва, ще стане „след сто години“.

Тази статия сама по себе си няма как да бъде анализирана, защото тя изразява предположение за нещо, което ще се случи в бъдещето. Ако трябва обаче да се потърси обяснение защо Достоевски смята, че това ще се случи, то определено не се дължи на познаване на българските революционни движения или организации, нито на познание за външнополитическата ориентация на българския елит, понеже никога и никъде той не говори за него. Възможен отговор на въпроса е това, което се случва с ген. Черняев⁴⁷) в Сърбия, коментирано от Достоевски в „Дневник на писателя“. Поради военните неуспехи и неразбирателство между Черняев и сръбската армия настъпва разрыв в отношенията между сърбите и техния главнокомандващ⁴⁸). По този повод писателят пише: „Но все пак най-важната причина за мнителността и непрестанното им раздражение срещу него (Черняев) е онази, за която вече неведнъж говорих: предубеждението на мнозинството сърби, че и да се освободят славяните, русите щели да го направят единствено за своя полза, че Русия щяла да ги завладее и лиши от „несъмненото им политическо бъдеще“⁴⁹)“.

В случая не се говори за преориентация на Сърбия към западните държави, но пък комплексът, че славяните приемат Русия като своя завоевателка, е на лице. Най-вероятно има и други фактори, които водят Достоевски до подобни заключения за бъдещето на новоосвободена България, които той не споделя в своя *Дневник*.

Цитатите от статията са коментирани през годините и са си спечелили определението „пророчески“. Това е неизбежно, ако човек се вгледа в текста от дистанцията на времето и се опита да нагоди заключенията на Достоевски към следосвободенска България и собственото си време.

През 1931 г. д-р Михаил Стоянов в своя статия помества гореизложените думи на Достоевски и в бележка под линия към тях пише: „Чудно прозрение в бъдещето, наистина! Точно така се и случи, както е предричал великият руски писател пророк“. Бележката продължава с разказа за български професор, в чиято „история на българското право“ от 1926 г. се твърди, че Русия с намесата си в освободението на България действително е навредила, като е прекъснала еволюционното развитие на освободителното движение⁵⁰). През 1931 г. България и Съветският съюз са с прекъснати дипломатически отношения и в този смисъл, д-р Мих. Стоянов счита, че живее в първия период, за който Достоевски говори, а именно, когато българите ще бъдат противници на Русия.

В статията „Достоевски за великата мисия на руския народ към славянството и цялото човечество“ от 1946 г. авторът К. С.⁵¹) също намира думите на писателя за пророчески, но този път авторът счита, че живее в периода, в който българите са се осъзнали и отново са се обърнали към Русия (Съветския съюз). След 1944 г., когато България попада в съветската сфера на влияние, и други автори, включително доц. Георги Германов, чиято статия по темата е най-задълбочена и подробна⁵²), споделят мнението, че България е във втората фаза от „пророчеството“ на Достоевски.

Трябва да се отбележи, че никой от споменатите автори не прави разлика между СССР и царска Русия, а тя е съществена, тъй като стратегическите цели и външнополитическият контекст, в който двете държави съществуват, са различни. По отношение на Балканите царска Русия има интерес към разпадащата се Османска империя. След Първата световна война това вече се е случило и Източният въпрос престава да съществува, а с него – и идеята за панславизма и обединяването на православните християни поради атеистичната интернационална политика, водена от СССР.

Днес *Дневникът* на Достоевски също се коментира и цитира според външнополитическата ориентация на България и служи удобно, поради своята противоречивост, както на русофили, така и на русофоби⁵³). Интересно е, че статии с чисто политически анализ от руската преса също използ-

ват Достоевски и интерпретират отношението му към българите в „Дневник на писателя“ с цел да повлияят на общественото мнение. Такава е например статията „Slavs aren't so brotherly after all“⁽⁵⁴⁾ на Пьотър Романов, който е журналист и историк, от 2014 г., която, цитирайки същите откъси за предстоящото „предателство“ на българите спрямо Русия, коментира участието на България в „Южен поток“.

Панславизмът първоначално е подет от малките славянски народи⁽⁵⁵⁾. Те имат нужда да принадлежат към голямо и силно семейство от нации, което да ги поддържа в борбата с по-силни опоненти. От тяхна гледна точка, панславизмът е базиран на равенството между нациите от всички вери. Руснаците обаче трансформират тази идея, като за тях най-важни стават православните славяни, в чийто предводител трябва да се превърне Руската империя. Руските панслависти наблягат на Романовата династия и православието като обединяващ фактор⁽⁵⁶⁾. В този смисъл, Достоевски, считащ, че славяните на Балканите рано или късно трябва да се обединят с руския народ, не е изключителен случай. Тук трябва да се отбележи, че каузата за защита и оправдание на войната чрез панславизма е подета и от вестниците „Московские ведомости“, „Санкт-Петербургские ведомости“, „Новое время“ и др. Като част от говорителите на това крило в руското общество, най-главният принос, както отбелязва Джоузеф Франк, на Достоевски е, че успява да превърне въпроса, който за другите е просто борба за територия и власт, в морален и религиозен въпрос на християнските принципи и ценности⁽⁵⁷⁾. Разразяването на Източната криза през 1875 г. е идеален момент за руския народ да изпълни „Божията кауза“, защитавана от панславистите. Доброволците, които заминават за Сърбия, и по-късно ентузиазмът сред част от руската армия, смятаща, че действително заминава за Балканите, за да освободи своите братя, убеждават Достоевски, че руският народ и неговият самодържец мислят като едно цяло. Писателят не прави разлика между тази част от руската общественост, която се интересува от състоянието на поробените славяни, и официалната руска държава, която има политически и стратегически интереси на Балканите. Достоевски използва Източната криза и събитията от нея, включително Сръбско-турската война, която дискутира в няколко глави, и потушаването на Априлското въстание, като претекст, за да оправдае претенциите на Русия към Балканите. В този смисъл, неговото отношение към българите не би следвало да се счита като по-специално и да се коментира изолирано. Българите в *Дневника* изпълняват функцията да бъдат повод за коментар по въпроси, които Достоевски иска да засегне. Отворен остава въпросът дали фактът, че това е така, си противоречи с истинското съчувствие на писателя към положението на българите и всички славяни в Османската империя.

Приложение

**Карикатура на Достоевски от статията на Пьотр Романов
в New Moscow Times**

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Стоянов, М. (1931). Достоевски и нашето Освобождение//сп. Златорог, год. XII, №1, 43 – 47.
2. Стоянов, М. (1931). Достоевски-освободител. Достоевски за българите и за неблагодарността на освободените към освободителите //Славянски глас, 36 – 42.
3. Дуйчев, И. (1931). Достоевски в зората на нашето освобождение//Литературен глас, кн.101, с. 7.
4. Германов, Г. (1972). Ф. М. Достоевски и българите//Известия на Института за литература, №21, 397 – 421.
5. Германов, Г. (1977). Освободителната война в руската литература – В: Освобождението на България и руската общественост, Отечествен фронт, 282 – 309.

6. Дамянов, С. (1977). Русия, Източната криза и началото на Освободителната война – В: Освобождението на България и руската общественост, Отечествен фронт, 152 – 176.
7. Троев, П. (2012). Достоевски. Духовните митарства на гения и пророка. София: Персей, 239 – 250.
8. Seton-Watson, H. (1988). The Russian empire 1801 – 1917. Clarendon press, 198 – 201.
9. Пак там, 219 – 220.
10. Михаил Василиевич Петрашевски (1821 – 1866), руски общественик, проповядващ идеите на утопичния социализъм. Известен е с „литературните петъци“, които организира в дома си, и с притежанието на огромната библиотека от забранена литература.
11. Frank, J. (2010). A writer in his time. Princeton University press, 159 – 185.
12. Трето отделение разпространява информация, че в атентата са замесени поляци, следователно католици, което за руското общество означава, че атентатът срещу царя е и атака срещу православието.
13. Пак там, 565 – 573.
14. Владимир Петрович Мещерски (1839 – 1914), писател и публицист с крайно консервативни виждания.
15. Константин Петрович Победоносцев (1827 – 1907), по това време преподавател на наследника на престола и бъдещ негов съветник. Идеолог на контрареформите в империята, заемащ крайно консервативни позиции.
16. Пак там, 617 – 619.
17. Списание „Гражданин“ е издавано в периода 1872 – 1914 г. от княз Мещерски. То е субсидирано от правителството и на страниците си критикува либералната преса и революционните движения в страната. Ф. Достоевски е редактор на сп. „Гражданин“ от декември 1872 г. до април 1874 г.
18. Обществото е създадено през 1858 г., в Москва.
19. Николай Павлович Игнатиев (1832 – 1908) – руски държавен деец, посланик в Константинопол в периода 1864 – 1877 г., известен поддръжник на панславизма.
20. Saton-Watson, H. Цит.съч., 445 – 450.
21. Източната криза започва с антиосманските въстания в Херцеговина и Босна през лятото на 1875 г., последвалото Априлско въстание в българските земи от 1876 г. и Сръбско-турската война, започнала през юни същата година. До разрешаването ѝ се стига след Руско-турската война от 1877 – 1878 г.
22. Достоевски, Ф. (1986). Събрани съчинения, том 10 „Дневник на писателя“, Народна култура, София, 303 – 306.
23. Пак там, 306 – 310.
24. Пак там, с. 369.

25. Пак там, 433 – 434.
26. Достоевски, Ф. (1986). Събрани съчинения, том 11 „Дневник на писателя“. София: Народна култура, с. 52.
27. Пак там, с. 282 – 309.
28. Улунян, А. (1976). Априлското въстание 1876 и Русия. София: Наука и изкуство, с. 91.
29. Бенджамин Дизраели – един от ръководителите на консерваторите във Великобритания, министър-председател в периода 1874 – 1880 г.
30. Достоевски, Ф. Цит.съч., том 10, с. 370.
31. Пак там, с. 377.
32. Достоевски, Ф. Цит.съч., том 11, 84 – 85.
33. Saton-Watson, Цит.съч., с. 451.
34. Достоевски, Ф. Цит.съч., том 10, 391 – 392.
35. Германов, Г. (1972). Ф.М. Достоевски и българите//Известия на Института за литература, кн. XXI, 397 – 421.
36. Иван III Василевич, женен за племенницата на последния византийски император, поставя началото на идеята за Третия Рим и имперска Русия като наследничка на Византия.
37. Достоевски, Ф. Цит.съч., том 11, 80 – 83.
38. Пак там, 86 – 87.
39. Достоевски, Ф. Цит.съч., том 10, 375 – 376.
40. Достоевски, Ф. Цит.съч., том 11, с. 356.
41. Пак там, 344 – 349.
42. Пак там, 349 – 354.
43. Достоевски за руската завист към българите <<http://www.extremecentrepoint.com/archives/703>>, 2008 г., посл. посещ.: 05.04.2017 г. Тази статия може да бъде открита в поне още няколко сайта, като само под цитираната има 117 коментара, което говори за нейната читаемост.
44. Терминът „робство“ е използван от Достоевски.
45. Достоевски, Ф., Цит.съч., том 11, 337 – 345.
46. Западниците са основните противници на славянофилите през XIX в. Те виждат развитието на Русия по западноевропейски образец.
47. Михаил Черняев (1828 – 1898) – руски генерал, генерал-губернатор на Туркистан, главнокомандващ сръбската армия по време на Сръбско-турската война от 1876 – 1877 г.
48. След началото на Сръбско-турската война редица руски офицери и войници заминават като доброволци за Сърбия. Ген. Черняев е назначен за главнокомандващ сръбската армия, но след като губят няколко сражения с турците, сръбските и руските офицери започват да се обвиняват един друг за пораженията.

49. Достоевски, Ф. Цит.съч., том 10, с. 494.
50. Стоянов, М. Достоевски-освободител. Достоевски за българите и за неблагодарността на освободените към освободителите //Славянски глас, 1931 г.
51. (Така се е подписал) К. С. Достоевски за великата мисия на руския народ към славянството и цялото човечество//Македонска мисъл, кн.1 – 2, год. 2, 1946, 70 – 74.
52. Германов, Г. (1977). Освободителната война в руската литература – В: Освобождението на България и руската общественост, Отечествен фронт, 282 – 309.
53. Например статията „Тъй рече Достоевски“ на Никола Инджов, публикувана в сайта Литературен свят по повод изрисуването на паметника на Съветската армия в София. < <https://literaturesviat.com/?p=40908>> , посл. посещ.: 05.04.2017 г.
54. Romanov, P. Slavs aren't so brotherly after all, The Moscow times, 2014, <https://themoscowtimes.com/articles/slavs-arent-so-brotherly-after-all-36446>>, посл. посещ.: 05.04.2017 г.
55. Едни от първите народи, развиващи теорията на панславизма, са чехите и словаците в рамките на Хабсбургската империя.
56. Saton-Watson, Цит.съч., 448.
57. Frank, J. (2002). The mantle of the prophet 1871 – 1881, Princeton university press, 278.

IS DOSTOEVSKY A DEFENDER OF THE BULGARIANS?

Abstract. The current article focuses on the reasons why Fyodor Dostoevsky believe Russia have to intervene in Balkan affairs and defend the orthodox slaves and their cause after the anti-ottoman April uprising, which took place in the south Danube lands of the empire in 1876.

✉ **Ms. Slaveya Kotova**
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: kelemen@abv.bg